

ПО СЛЕДИТЕ НА МЕЖДУВОЕННИЯ ПЪТЕШЕСТВЕНИК В ЕВРОПА И АМЕРИКА

Мария Русева (2022). *Поетика на пътя в българската литература от 20-те и 30-те години на XX век*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. 346 с.

Антон Николов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Изследването „Поетика на пътя в българската литература от 20-те и 30-те години на XX век“ е първата книга на Мария Русева – монография, стъпваща върху нейния дисертационен труд и няколкогодишен докторантски опит, който е бил концентриран до голяма степен в областта на пътуването през междувоенния период и неговата литературна страна. Това, че е първи издаден монографичен труд, може да зададе по-скромни очаквания към изследването. Например, че то ще се опита да борави с добре изследвани текстове и с по-безопасни прочити; подобни очаквания биха останали излъгани. На „Поетика на пътя“ не липсва нито амбиция в подбирането на обекта и предмета на изследване, нито научна смелост да борави с множество текстове от хетерогенно жанрово естество, да борави с тях литературоведски и културоведски, да се опира, когато е уместно и полезно, и на социологията, психологията, философията. Русева успява в един текст да съчетае изследване върху пътуването между войните и неговото литературно изобrazение, диалога между националната и европейската/световната идентичност, темата за чуждото и своето, характера на модерния човек през неговия профил на пътуващ човек и много още, без при това научният текст да изгуби здравата концептуална спойка между отделните въпроси, които обглежда.

Книгата се стреми да очертае поетическия образ на пътя в зададения в заглавието период, посредством систематизиране на водещите пътни маршрути между двете войни и анализиране на литературните им осмисляния в пътеписи, художествена проза и поезия. Една от открояващите се черти на научния труд е неговата свръхпрецизност в очертаването на собствените граници, в обговарянето на всеки изследователски завои. Някои по-важни уточнения за бъдещите читатели са, че в изследването не е засегнат пътят в посока изток (СССР, Азия в по-общ смисъл, Япония и т.н.), нито е обърнато внимание на маршрутите вътре в България. Причините за това решение не се намират просто в нуждата от самоограничение на обхвата на научния труд до по-достъпни за коректно изследване

размери, но и в желанието на Русева да улови някои от спецификите на модерната идентичност, което е постижимо най-вече, като погледът се фокусира на запад, към Модерността.

Книгата има много ясна и лесна за ориентация структура, в която преходът между отделните глави е винаги плавен. Русева предлага една най-вече теоретична първа глава, в която е изяснен терминологичният апарат (поетика, път и пътешестване най-вече). Също така са разгледани различни възможни и осъществени от други учени подстъпи към категорията на пътя, като тук се появяват ключови за книгата имена, като Георг Зимел, Мишел дьо Серто, Мераб Мамардашвили, Михаил Бахтин, Цветан Тодоров, Владимир Пропп, Джоузеф Кембъл, Гастон Башлар и др. Всяко от тези имена е употребено през неговата собствена перспектива към пътя (било тя антропологична или психологическа в зависимост от избрания подстъп).

Главният герой на това изследване е модерният човек (или поне опитващият се да е модерен), именно той пътува. Затова е особено интересна и полезна типологизацията на пътешествениците, която прави Русева. Разбира се, с уговорките, че не е напълно изчерпателна. Очертават се пет основни типа: поклонник, турист, фланьор, емигрант и скитник. Изведени са различните мотивации за пътуването при тях, всяка от които отразява някакъв вид отделен начин на съпреживяване на пътешествието и чуждата среда.

След положената теоретична основа и обяснения понятиен апарат, основният модел, по който се развива изследването, се състои в концентрацията върху отделни градове като основни топоси на пътешестване. В следващите три глави – „Пътешественикът и Европа. Приобщаване към вечността и миналото“, „Пътешественикът и Европа. Интегриране в чуждото пространство“ и „Пътят към Новия свят“, Русева принципно се спира върху известни европейски и американски градове, като описва впечатленията на българина (в ролята му на пътешественик) от тях. Прави впечатление, че на Европа е отделено повече място, като две отделни глави правят разбор на литературата за европейския път.

В „Пътешественикът и Европа. Приобщаване към вечността и миналото“ са анализирани поетапно (град по град) Атина, Рим, Неапол, Флоренция, Венеция, Брунате и Прага. Както Русева демонстрира посредством прочит на различни текстове, пътеписи, поезия и разкази, това, което мотивира и води пътешествениците да посещават тези градове, е най-вече желанието за досег до гръко-римското минало на континента и желанието за себеидентификация с Европа като културен проект, към който могат да принадлежат и българите. В такъв смисъл разгледаните текстове отразяват и силата на въображението на пътешествениците да провидят миналите епохи в тези места, да пропътуват времето. Най-добрият пример в това отношение сред книгите, които са по-подробно анализирани от Русева, е сборникът „Бянове край Акропола“ (1938) на Д. Шишманов. В нея буквално е пресъздадено своего рода връщане назад през хилядолетията на пътника, воден

от скитника евреин Ахасфер, до времето на Древна Гърция. Италия е разглеждана през няколко от своите градове, като особено важни се оказват пътеписните впечатления на Ана Каменова и Богдана Дочова, които също предпочитат да провидят в тези топоси тяхното минало и история. Важен прочит получава позната и на други изследвания (и все пак сравнително маргинална) книга на Алекси Бекяров – „По следите на Пенчо Славейков в Италия“, публикувана през 1946. Пътеписът описва един вид поклонническо пътуване към местата, където Славейков прекарва последните си дни. Прага също е сред разгледаните градове, като особено място заема образът му на „каменен град“ в „Пражките сонети“ на К. Христов. Обединяваща между изброените градове е тяхната старинност, ролята им на носители на културното европейско наследство, към което пътникът може да се приобщи посредством досег с историческите паметници.

Най-обемната част от цялата е книга е третата глава. Тук вече литературните текстове показват един по-усилен интерес към модерния лик на Европа през живота в големите европейски мегаполиси: Париж, Лондон и Берлин. Акцентът започва да попада върху градските пространства, модерните достижения, политическата обстановка, социалното поведение и норми. Именно в тази част на изследването Русева употребява най-силно културоведската и антропологична призма, всеки от градовете е представен не само през литературните текстове на българите, макар че те са водещи, но и през съвременни и класически изследвания върху историята и характера на тези топоси. Най-обемно в цялата книга е разгледан Париж, който и най-пряко се свързва в междувоенния период с модерното градско пространство, въпреки че подобно на градовете от предната част той също има богата история. Множество са подстъпите, от които Париж е видян в литературните творби, анализирани от Русева. Тези подстъпи се характеризират с предпочитания към определени образи от градското пространство на града. Например Париж може да се засегне чрез основни топоси като катедралите „Сакре Кьор“ и „Парижката Света Богородица“, Пантеонът и „Пер Лашез“, „Тур д'Ефел“ и други. Може да се подходи към Париж и през неговия характер на „град на любовта“ – независимо дали романтична и авантюристична, или плътска. Много са интересни отделните перспективи, които Русева отличава при българските пътешественици, върху по-свободните нрави на парижани в това отношение. Увлекателна е книгата и в очертаването на образите на Париж като град на изкуството, на антикварните магазини и букинистите. Не са пропуснати и маргинализираните във френската столица, те също са отразени в българските впечатления от града; просящите и бездомниците, пиещите, зависимите от хазарта. Това са само някои от перспективите към Париж, през които Русева превежда читателя.

Другите два мегаполиса – Лондон и Берлин, също се оказват много интересни. Лондон Русева е избрала да анализира предимно през два малко познати текста, които ще спомена: книгата с автобиографичен характер „Скици из Лондон“ (1945) на Асен Христофоров и „Лондон“ (1930) на Ст. Андреев. Тук темата за „своето“

и „чуждото“ е може би най-актуална: да се впишеш като чужденец в английското общество, се оказва твърде трудна задача. Изискват се добро познаване и спазване на определен поведенчески етикет, прилично и специфично за града облекло. При все това вписването в това общество е възможно за чужденците, както показват спомените на Христофоров от времето на студентстването му там. Фрагментът върху Берлин е още по-любопитен, градът е видян през високия интензитет на модернизация и засилващото се и тревожно присъствие на нацизма; 1933 година (Хитлер идва на власт) е разпозната като преломен етап в развитието на града, както и в това как той е бил виждан отвън. Безспорно един от по-важните текстове, които разглежда Русева в тази част, е „Как ми се мерна Европа“ (1939 г.) на Христо Бръзицов. В тази книга българинът описва своите впечатления от първия концентрационен лагер, Дахау, където се оказва, че в началото е имало туристически обиколки за чужденците. Берлин преди Втората световна война поражда твърде противоречиви отношения към себе си: от една страна, той е основен европейски град, от друга страна, полътът на нацизма оставя пътешествениците трайно обезпокоени за европейското бъдеще.

В четвъртата и последна глава Русева отправя поглед към Северна и Южна Америка. Пътешествието в посоката на Новия свят е пътешествие, отдалечаващо се от опита за себеприобщаване към общ цивилизационен проект. Ако „чуждото“ в Европа е всъщност чуждо само до известна степен, то американският свят си остава далечен: „Американският свят се окачествява като напълно несходен спрямо европейския – ако Европа се осмисля през общите категории като цивилизована, опитна и изпълнена с културни знаци на миналото, то Америка се определя като нейна противоположност – млада, неопитна и обърната в посока на бъдещето“. Пътешестването до Америка е разгледано и през досега на стереотипите и шаблоните, много от които добити посредством развитите популярност през 20-те и 30-те години пътеписни книги за американските земи – популярна преводна литература в България, с наблюдаемата реалност. Така се отключва темата за това колко повлияни са от собствените си предварителни нагласи пътешествениците и дали четивото, което са погълнали, преди да потеглят на път, не закрива от погледа им реалността.

Корпусът от текстове, с който борава Русева, пак е голям и пак има немалко слабо познати произведения в него. Някои от имената на авторите, които се разглеждат, са Васил Узунов, Златка Чолакова, Олга Чавова, Борис Шивачев, Матвей Вълев, Тодор Цонков... Светослав Минков и др. Защо Светослав Минков? Русева прави интересен и ползотворен избор да употреби в анализа си на пътя до Новия свят художествените разкази на Минков, защото през тях тя разкрива медийния образ на САЩ в Европа като някаква обетована земя на неспирния технологичен прогрес и личното забогатяване. Тук не трябва да се забравя, че Минков пародийно използва медийни текстове в много от по-сатиричните си произведения, че борава със стереотипните образи на САЩ, такива каквито са популярни в Европа.

Постепенно се оформя галерия от образи, които символизират американския начин на живот и са централни за впечатленията на пътешествениците от Америка. Такива са уличната реклама, която Русева чете през Мутафов като изкуство на баналността и всекидневното, такива са и небостъргачите, които свидетелстват за въздигането на човека над небето и природата. Много отчетлив е образът на фабриката. През нея може да се провиди идващата автоматизация на човека в Америка. Тя е и образът, който обикновено бива изправен срещу представите за бързо и безпрепятствено забогатяване. Два текста, на които се спира Русева, са особено интересни в своя диалог – „Америка каквато я видях“ на Симеон Радев и пътеписният разказ „Какво видях в Америка или Какво не знаем за Америка: Адът на „Острова на сълзите и др.“ на Д. Цветков – текст, пряко противоположен на този на Радев. Докато Радев предава информация от гледната точка на посланик, Цветков претендира за по-земен поглед от позицията на емигрант, който се спира и на неприятните реалии в страната, като просещите за хляб безработни емигранти. САЩ през погледа на Цветков е силно враждебна на новопристигналите чужденци страна, за тях се оказва, че под маската на гостоприемната осиновителка държавата крие студеното лице на мащехата. Русева се спира подробно на текста на Цветков и прочитът ѝ заслужава внимание.

Книгата завършва собствения си път с текстовете за Латинска Америка, принадлежащи на Светослав Минков, Матвей Вълев, Тодор Ценков и др. Латинска Америка е прочетена от Русева през тези автори като другото на САЩ; Америка на „международните авантюристи“, фермери, гаучоси и кафето. Рискът и желанието за приключение се оказват водещите модуси на пътешественическия живот в Южна Америка. Както във всички свои анализи на литературата върху определен топоси, Русева прави обзор на наличните текстове, като отделя (съвсем логично) повече внимание на някои от тях. Тук от особено значение е пътеписът „Другата Америка. Едно пътуване отвъд Екватора“ (1938) на Светослав Минков, а сред впечатленията, открити от Русева, бих фокусирал следното: „Столицата на „многомилионната емиграция“ – Буенос Айрес, се запечатва в спомените на пътешественика интелектуалец като своеобразна театрална сцена, издигната по подражание на западноевропейския живот“. Оказва се, че аржентинците са били обзети от мания по аристократизъм, от желанието да подражават на Европа и да се приобщят към нея (макар и най-вече по формални признаци като облекло и обноски на поведение). След другите важни текстове в тази глава, чийто по-подробен прочит читателят би могъл да очаква, бих маркирал пътеписната книга „Към Екватора. На световното изложение в Рио де Жанейро“ (1923) на Стоян Омарчевски, която коментира емиграцията на българите в Бразилия. Емигрантите от България често могат да се превърнат в скитници, да живеят приключенски по принуда, защото или не могат да си намерят работа, или средата въобще се оказва твърде трудна за тях. Лутането и опитът за прехрана в Латинска Америка са сюжет за произведенията на някои малко по-добре познати (и все пак марги-

нални) имена, като Борис Шивачев, Тодор Ценков и Матвей Вълев. Русева успява да очертае типичния литературен маршрут на емигранта скитник в литературата на тези автори. Очертава го посредством образите на Емигрантския дом (осигурен от приемащата държава), Фабриката, Кръчмата и Публичния дом. Основни топоси на пътешествието в Латинска Америка, между които пътешествениците се лутат. Като цяло, пътуването в Южна Америка за българите се оказва противоречиво преживяване, а интеграцията – твърде трудна.

Накрая искам да се спра и върху книжното тяло на „Поетика на пътя“, което има един доста приличен дизайн. На корицата, чийто дизайнер е самата Русева, пощенска картичка от Венеция изобразява нейните канали и плаващите по тях гондоли. Сред страниците читателят може да открие и редица други пощенски картички на някои по-известни и репрезентативни локации от основните градове в текста. Например каменните пътища в Рим, Белия дом и някои по-известни небостъргачи в САЩ и т.н.

Дори след формалния край на пътуването, когато пътникът вече се е прибрал вкъщи, пътешествието не получава окончателно заключение. Неговият край може да се окаже началото на едно творческо премисляне на изживяното и затова, както казва Русева накрая на книгата си, поетическият образ на пътя е мислен „през потенциала на края като ново начало – откриването на нови хоризонти, перспективи, маршрути, идеи...“. Така и след като затворим кориците на „Поетика на пътя“, остават обещанието и надеждата за бъдещи изследвания от страна на Русева върху пътуването; този път и в посока изток.

IN THE FOOTSTEPS OF THE INTERWAR TRAVELER IN EUROPE AND AMERICA

Ruseva, M. (2022). *Poetics of the Road in Bulgarian Literature of the 1920s and 1930s*. Sofia: University Publishing House “St. Kliment Ohridski”. 346 p.

✉ **Anton Nikolov**

ORCID iD: 0009-0006-2641-6866

Faculty of Slavic Studies

Sofia University

15, Tsar Osoboditel Blvd.

Sofia, Bulgaria

E-mail: antonn1@uni-sofia.bg